

KATARZYNA SZUPER

PROBLEM DRENAŻU MÓZGÓW W POLSCE WSCHODNIEJ

Przemieszczanie się jest naturalnym prawem człowieka i jego osobistym wyborem. Wraz z biegiem czasów migracje nabierają coraz większych rozmiarów. Jednak przyczyny ciągle są te same – ekonomiczne lub polityczne. Drenaż mózgów jest zagadnieniem spornym. Zwykle jednak wiąże się on ze spowolnionym tempem rozwoju terenu opuszczanego przez wysoko wykwalifikowaną kadrę. Z perspektywy społeczności lokalnej migracje są zjawiskiem zauważalnym. W Polsce Wschodniej, jako regionie najsłabiej rozwiniętym w Polsce, ale również w Unii Europejskiej, jest to poważny problem, który budzi coraz większy niepokój.

Celem artykułu jest ocena wzajemnej relacji pomiędzy rozwojem regionalnym Polski Wschodniej a zjawiskiem drenażu mózgów występującym na tym terenie. Opracowanie podejmuje próbę zdefiniowania zjawiska migracji osób wysoko wykwalifikowanych na podstawie wybranych definicji. Dokonana została charakterystyka makroregionu Polski Wschodniej oraz bariery rozwoju tego obszaru. Przy analizie stopnia rozwoju gospodarczego Polski Wschodniej wykorzystano dane statystyczne; niewątpliwie jest to analiza niekompletna, jednak nie jest ona celem tego artykułu. W ostatniej części opracowania przedstawiono realizowane działania mające na celu rozwiązanie przedstawionego problemu drenażu mózgów w Polsce Wschodniej.

1. MIGRACJE OSÓB WYSOKO WYKWALIFIKOWANYCH

Migracja jest pojęciem powszechnie znanym, zjawiskiem naturalnym i występującym od początków dziejów ludzkości. W dobie globalizacji i otwarcia granic przemieszczanie się ludności nie sprawia nikomu większych trudności. Jedną z tradycyjnych definicji migracji autorstwa Everetta Lee [*A Theory of Migration*, 1966], definiuje ją jako „trwałą lub półtrwałą zmianę miejsca zamieszkania, przy czym nie czyni się żadnych ograniczeń, jeśli chodzi o odległość ruchu, jego przymusowy lub dobrowolny, wewnętrzny lub zewnętrzny charakter”¹. Ta definicja nie odnosi się do takich aspektów migracji, jak minimalna długość pobytu za granicą czy rodzaj podejmowanej aktywności.

Nieco odmienne definicje migracji przyjmowane są na potrzeby statystyki publicznej – ONZ (1998) definiuje migrację jako „przemieszczenie z określonego rejonu do innego lub też przemieszczenie się o ściśle określoną odległość, które odbyło się w danym interwale, skutkiem którego była zmiana miejsca zamieszkania”². Migracja wiąże się z przemieszczaniem pomiędzy krajami kapitału ludzkiego. Według definicji Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) (2001) kapitał ludzki jest to „wiedza, umiejętności, kompetencje i inne atrybuty posiadane przez jednostki, które sprzyjają tworzeniu osobistego, społecznego i ekonomicznego dobrobytu”³. Kapitał ludzki jest definiowany również jako zasoby indywidualne posiadane przez migrantów, które przekształcają się w kapitał wtedy, gdy na danym rynku istnieje popyt na określonego rodzaju zasoby⁴. Natomiast pojęcie zasobów indywidualnych zawiera w sobie wszelkiego rodzaju umiejętności i predyspozycje jednostek, zaczynając od zasobów czysto demograficznych, jak wiek, płeć, pochodzenie, faza cyklu życia, poprzez cechy kulturowe – wykształcenie, zawód, znajomość języka, ogólna kompetencja kulturowa, a kończąc na zasobach psychicznych, takich jak motywacja, odporność na stres, poczucie wartości czy wiara we własne siły⁵. Wpływ migracji odczuwalny jest w największym stopniu na

¹ E. LEE, *A Theory of Migration*, 1966 – za: A. GÓRNY, P. KACZMARCZYK, *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, ISS UW, Warszawa 2003, „Prace Migracyjne”, nr 49.

² ONZ, *Recommendations on Statistics of International Migration Revision I*, United Nations, New York, Department of Economic and Social Affairs Statistics Division, New York, „Statistical Papers Series M”, No. 58, Rev. 1998, <http://www.armstat.am/file/doc/99475948.pdf> [dostęp: 25.02.2017].

³ OECD, *The Well-being of Nations: The Role of Human and Social Capital*, OECD, Paryż 2001, <http://www.oecd.org/edu/innovation-education/1870573.pdf> [dostęp: 25.02.2017].

⁴ I. GRABOWSKA-LUSIŃSKA, M. OKÓLSKI, *Emigracja ostatnia?*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009, s. 203-206.

⁵ A. GIZA-POLESZCZUK, M. MARODY, *Kapitał ludzki i systemowy*, w: *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, red. A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, A. Rychard, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2000, s. 20.

poziomie lokalnym. Trudno wysunąć ogólne wnioski dla różnych dziedzin życia gospodarczego, jednak w kontekście społeczności lokalnej najbardziej dotkliwa jest utrata osób mających wysokie wykształcenie. Migranci wysoko wykwalifikowani, tzw. specjaliści, charakteryzują się tym, że ich kapitał ludzki, a więc zasób ich cech wrodzonych, wiedzy, umiejętności i doświadczenia, jest na szczególnie wysokim poziomie. Według definicji Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju za wysoko wykwalifikowanego specjalistę można uznać absolwenta uniwersytetu, ekwiwalentnej uczelni lub pracownika sektora związanego z nauką lub technologią, który w trakcie kariery zawodowej uzyskał odpowiednie doświadczenie (kwalifikacje)⁶. Migracja pracowników wysoko wykwalifikowanych, którzy ponoszą w trakcie procesu kształcenia wyższe koszty niż pracownicy nisko wykwalifikowani, jest ogromną stratą dla miejsca opuszczanego. Obecnie, w szczególności w obrębie Unii Europejskiej, wraz ze zniesieniem formalnych barier przepływu pracowników⁷ oraz znacznym ułatwieniem uznawania kwalifikacji zawodowych⁸, zwiększył się rozmiar migracji w celach zarobkowych. Aspektowi migracji wykwalifikowanych pracowników często towarzyszy tzw. drenaż mózgow. Drenaż mózgow oznacza „niesymetryczny przepływ specjalistycznych zasobów pracy z jednego kraju do drugiego, gdzie wynik netto jest wyraźnie na korzyść tego drugiego”⁹. Stanisław Dubisz (2008) definiuje drenaż mózgow jako „skłanianie specjalistów wysokiej klasy do podejmowania pracy w krajach uprzemysłowionych przez zapewnienie im lepszych warunków ekonomicznych i nowoczesnej organizacji pracy”¹⁰. Drenaż mózgow upowszechnił się w Polsce wraz z falą emigracji w latach 1981-1988, gdy kraj opuściło 700 tys. ludzi, z których 15% miało wykształcenie powyżej średniego. W tym czasie w Polsce wykształcenie wyższe miało 7% ogólnej populacji. Ze względu na tak duży odsetek osób wysoko wykwalifikowanych, które opuściły kraj (około jedna czwarta absolwentów polskich uczelni), skala zjawiska była bardzo

⁶ OECD, *Trends in International Migration, Continuous Reporting System on Migration*, OECD Publishing, Paryż 2002.

⁷ Swoboda przepływu osób na terenie Unii Europejskiej jest zagwarantowana przez art. 21, ust. 1 TFUE, który mówi, że „każdy obywatel Unii ma prawo do swobodnego przemieszczania się i przebywania na terytorium Państw Członkowskich, z zastrzeżeniem ograniczeń i warunków ustanowionych w Traktacie i w środkach przyjętych w celu ich wykonywania”.

⁸ Podstawowe zasady dotyczące uznawania kwalifikacji zawodowych w UE są zawarte w dyrektywie 2005/36/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 7 września 2005 r. w sprawie uznawania kwalifikacji zawodowych. Dyrektywa ta umożliwiła obywatelom państw członkowskich UE uznanie kwalifikacji do wykonywania zawodu regulowanego lub działalności w państwie członkowskim innym niż to, w którym uzyskała kwalifikacje zawodowe.

⁹ J. SALT, *International Movements of the Highly Skilled*, OECD Publishing, Paryż 1997, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 3.

¹⁰ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, t. 1, s. 694.

duża¹¹. Podobna sytuacja powtórzyła się po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Poważnym problemem, który odnosi się do tego zjawiska, jest niewykorzystywanie zdobytych kwalifikacji przez emigrantów, co prowadzi do degradacji kapitału ludzkiego i jego utraty, a w konsekwencji jest nieodwracalną stratą dla obszarów wysyłających (marnotrawstwo mózgów)¹². Należy zauważyć, że przemieszczanie się osób dotyczy również migracji wewnętrznych. Drenaż mózgów powoduje nasilenie tego zjawiska w kierunku: ze wsi do miast. Niewątpliwie zauważalne są również migracje międzymiastowe. Spowodowane jest to znacznym oddaleniem głównych ośrodków przemysłowych od miejsca zamieszkania, słabo rozwiniętą infrastrukturą techniczną umożliwiającą dojazd do miejsca pracy, a przede wszystkim tym, że w większych ośrodkach przemysłowych łatwiej o znalezienie pracy zgodnej ze zdobytym wykształceniem.

Motywy zewnętrzne drenażu mózgów to polityka pozyskiwania mózgów prowadzona przez podmioty zewnętrzne, możliwość realizacji badań naukowych lub praca w bardziej stymulującym do rozwoju otoczeniu, korzystne warunki instytucjonalne i finansowe za granicą, wsparcie sektora badawczo-rozwojowego, pozytywny klimat dla innowacji, rozwoju kariery zawodowej, rozwój korporacji transnarodowych. Grupę motywów wewnętrznych stanowią: nieudolna polityka personalna podmiotów wewnętrznych polegająca na marnotrawstwie mózgów, chęć podniesienia poziomu wykształcenia lub dobre opanowanie języka obcego przez emigrantów¹³.

Dokładny szacunek migracji nie jest możliwy, co wynika z natury migracji, które często zachodzą bez spełnienia obowiązku meldunkowego. Drenaż mózgów zarówno w formie emigracji zewnętrznej, jak i wewnętrznej wiąże się zawsze z kosztami dla regionu opuszczanego, a nasilenie się zjawiska jest sygnałem dla podmiotów wewnętrznych, że prowadzona przez nie polityka nie odpowiada potrzebom wykwalifikowanych pracowników. W kontekście rozwoju społeczności lokalnej odpływ osób z wysokim wykształceniem jest zwykle przyczyną słabego tempa wzrostu gospodarczego obszarów słabo rozwiniętych.

¹¹ P. TARASIEWICZ, *Migracje a drenaż mózgów*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 147. Człowiek w Kulturze, nr 1.

¹² P. KARZMARCZYK, J. TYROWICZ, *Migracje osób z wysokimi kwalifikacjami*, „Biuletyn FISE” 2008, nr 3, s. 10. Warszawa: Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych.

¹³ P. TARASIEWICZ, *Migracje a drenaż mózgów*, s. 155.

2. CHARAKTERYSTYKA MAKROREGIONU POLSKI WSCHODNIEJ

Rozwój regionu zależny jest zarówno od czynników endogenicznych, jak i egzogenicznych, które mają cechy ilościowe (np. wielkość zasobu danego dobra, wielkość rynku zbytu) i cechy jakościowe (np. dostępność kapitału ludzkiego, infrastruktury). Elementy wpływające destymulująco na rozwój, czyli bariery rozwoju regionalnego można pogrupować ze względu na rodzaj¹⁴:

- **Bariery ekonomiczne** to m.in. brak kapitału, niewystarczający poziom produkcji regionalnej, niewłaściwa struktura gospodarki oraz bezrobocie;
- **Bariery społeczne** to przede wszystkim starzejące się społeczeństwo, ujemne saldo migracji, niski poziom przedsiębiorczości i innowacyjności, niskie kwalifikacje regionalnego kapitału ludzkiego, niski poziom wynagrodzenia;
- **Bariery techniczne i technologiczne** obejmują niską jakość i dostępność infrastruktury technicznej, małe nakłady na innowacje, wykorzystywanie przestarzałych technologii wytwarzania;
- **Bariery ekologiczne** obejmujące dewastację środowiska naturalnego, a także niewystarczające zasoby naturalne występujące na danym obszarze.

Ocena rozwoju regionalnego jest procesem skomplikowanym i wielowymiarowym, dlatego też makroregion Polski Wschodniej zostanie scharakteryzowany na podstawie wybranych wskaźników. Makroregion Polski Wschodniej obejmuje pięć województw: lubelskie, podlaskie, podkarpackie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie. Poziom rozwoju gospodarczego tych terenów należy do najniższych w Unii Europejskiej. Mniejszy poziom rozwoju tego regionu w porównaniu z resztą regionów Polski wynika przede wszystkim z uwarunkowań historycznych, które miały wpływ na atrakcyjność inwestycyjną regionu i poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego. Dodatkową stratą dla regionu był upadek przemysłu, który nastąpił wraz z transformacją ustrojową w 1989 roku¹⁵. Dużym problemem było niskie zaangażowanie i wsparcie administracji rządowej przez cały okres dwudziestolecia transformacyjnego. Poważną przeszkodą dla rozwoju regionu było nieinwestowanie w infrastrukturę drogową i kolejową. Dopiero środki wyodrębnione z Regionalnych Programów Operacyjnych w latach 2007-2013 stanowiły podstawę finansowania tego typu inwestycji¹⁶.

¹⁴ J.M. NAZARCZUK, *Potencjał rozwojowy a aktywność inwestycyjna województw i podregionów Polski*, Wyd. UWM w Olsztynie, Olsztyn 2013, s. 30-32.

¹⁵ J. KUDEŁKO, *Uwarunkowania i kierunki rozwoju województw Polski Wschodniej jako regionów słabo rozwiniętych*, KPZK PAN, Warszawa 2013, s. 11. Studia/Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, t. 151.

¹⁶ *Rozwój Polski Wschodniej. Ograniczenia i wyzwania*, red. B. Józwick, M. SAGAN, Difin, Warszawa 2012, s. 9-10.

W 2016 roku ludność makroregionu wynosiła około 8,1 mln osób, co stanowiło 21,2% ogólnej liczby ludności w Polsce, i stale wykazuje tendencję malejącą. Taką samą tendencję wykazywała również liczba ludności ogółem w kraju (Rysunek 1). Gęstość zaludnienia w Polsce Wschodniej jest zdecydowanie mniejsza niż średnia krajowa. W makroregionie na jeden kilometr kwadratowy przypada 86 osób, podczas gdy średnia dla Polski wynosi 123 osoby na km²¹⁷.

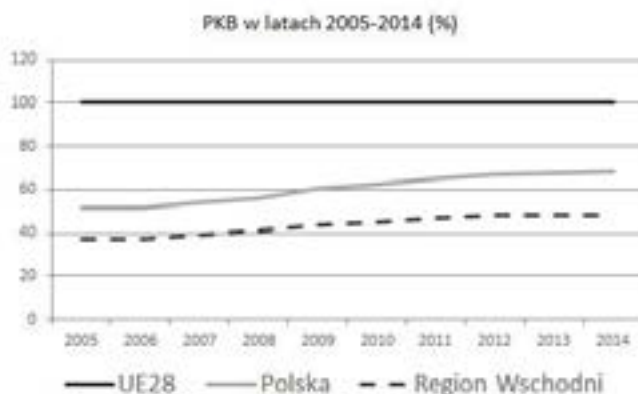
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Rysunek 1. Liczba ludności w Polsce i Regionie Wschodnim w latach 2012-2016.

Zauważalne jest zjawisko suburbanizacji występujące w obszarach funkcjonalnych miast wojewódzkich oraz zjawisko depopulacji. Powodem wyludniania się niektórych obszarów są zarówno migracje, jak i bardzo niski przyrost naturalny. Ubytek liczby ludności jest często połączony z niekorzystnymi zmianami struktury wiekowej, tj. starzeniem się populacji. W skali makroregionu struktura wieku ludności nie odbiega znacząco od średniej krajowej. Z punktu widzenia potencjału rozwojowego makroregionu niekorzystnym uwarunkowaniem jest stały odpływ jego mieszkańców do innych regionów w kraju, a także za granicę. Od wielu lat saldo migracji krajowych makroregionu jest stale ujemne. W okresie 2002-2015 w wyniku migracji do innych części kraju w regionie ubyło 188,7 tys. osób, co stanowi około 2,3% jego ludności. Saldo migracji zagranicznych także było ujemne i w latach 2002-2014 wyniosło 23,4 tys. osób. Oficjalne dane GUS odnoszące się do migracji zagranicznych (wymeldowań za granicę) nie oddają jednak w pełni skali zjawiska, ponieważ nie wszystkie wyjazdy są rejestrowane nawet jako migracje cza-

¹⁷ www.stat.gov.pl [dostęp: 25.02.2017].

sowe, choć często dotyczą długiego okresu. Polska Wschodnia charakteryzuje się niskim poziomem rozwoju gospodarczego w skali krajowej. W 2014 roku wartość produktu krajowego brutto (PKB) przypadająca na jednego mieszkańca w województwach Polski Wschodniej stanowiła 47-49% średniej dla 28 krajów Unii Europejskiej. Udział Polski Wschodniej w krajowym PKB oraz dystans PKB *per capita* względem średniej krajowej jest nadal niekorzystny (zob. Rysunek 2).

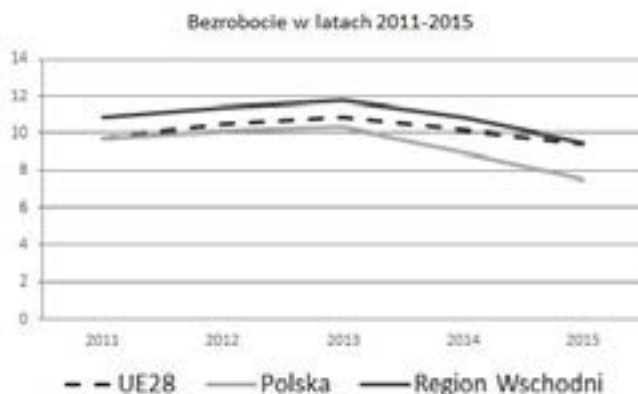

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Rysunek 2. PKB w Polsce i Regionie Wschodnim w odniesieniu do PKB w UE-28 w latach 2005-2014 (%).

Struktura gospodarki w makroregionie Polski Wschodniej, mierzona wartością dodaną brutto (WDB), jest podobna do struktury krajowej, tzn. sektor usługowy ma największe znaczenie (62,3% WDB), natomiast sektor przemysłu, włączając budownictwo, odpowiada za około jedną trzecią WDB (31,4%). Polska Wschodnia stereotypowo postrzegana jest jako obszar słabo uprzemysłowiony, gdzie przemysł nie odgrywa istotnej roli w rozwoju gospodarczym. Jednak jest to obszar bardzo zróżnicowany zarówno pod względem dotychczasowego uprzemysłowienia, jak i warunków i perspektyw rozwoju przemysłu w przyszłości. Przemysł Polski Wschodniej cechuje równocześnie większa pracochłonność i relatywnie niższa wydajność pracy niż przemysł całego kraju, co związane jest z jego strukturą branżową. Tym, co wyróżnia Polskę Wschodnią, jest stosunkowo duże znaczenie sektora rolnego. Mimo że rolnictwo odpowiada za jedynie 6,3% wartości dodanej brutto w makroregionie Polski Wschodniej, to koncentruje ono znaczące zasoby pracy. W 2011 roku 22,7% pracujących w makroregionie było zatrudnionych w rolnictwie (włączając w to leśnictwo), podczas gdy w skali kraju było to 12,9% zatrudnionych, a średnio w UE-27 – zaledwie 5%. Duży udział rolnictwa w zatrudnieniu w makroregionie świadczy o przestarzałej strukturze gospodarki. Ponadto

duże zatrudnienie rolnicze, przy stosunkowo małej wartości dodanej brutto w tym sektorze, przekłada się na nieefektywne zagospodarowanie zasobów pracy i jej niską wydajność, która w tym regionie jest wyraźnie mniejsza od przeciętnej krajowej. W 2012 roku w Polsce na jednego pracownika przypadało ponad 103 tys. zł wartości dodanej brutto, natomiast w makroregionie Polski Wschodniej było to około 80 tys. zł. Kolejnym niekorzystnym zjawiskiem występującym w tym regionie jest wysokie bezrobocie, przekraczające 9,5%, jednak od roku 2014 zauważalna jest tendencja malejąca, mimo to poziom ten jest nadal wyższy od średniego poziomu bezrobocia w Polsce i Unii Europejskiej (Rysunek 3).

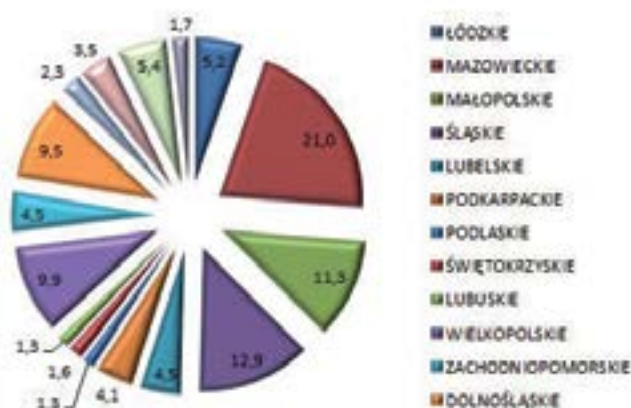

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu

Rysunek 3. Bezrobocie w UE28, Polsce i Regionie Wschodnim w latach 2011-2015 (%).

Odsetek osób mających wykształcenie wyższe wynosi około 26,3% i jest zbliżony do poziomu krajowego (27,7%). Wszystkie województwa Polski Wschodniej znajdują się poniżej średniej krajowej dotyczącej odsetka dzieci w wieku 3-5 lat objętych wychowaniem przedszkolnym. Rozwój przedsiębiorczości również odstaje od polskiego standardu, co wiąże się z niskimi nakładami inwestycyjnymi w tym regionie, chociaż nakłady te stale rosną. W latach 2004-2012 nastąpił wzrost nakładów prywatnych o ponad 1%, wzrosły również nakłady państwowe o ponad 3% (w tym samym czasie nakłady sektora państwowego Polski Zachodniej zmalały o tyle samo procent). Liczba zgłoszonych wynalazków w województwach Polski Wschodniej jest znacznie niższa niż w innych regionach (Rysunek 4) – to kolejny wskaźnik, który świadczy o niskiej innowacyjności badanego regionu¹⁸.

¹⁸ Analiza sytuacji społeczno-gospodarczej makroregionu Polski Wschodniej, https://www.mr.gov.pl/media/19811/Zalacznik_1_Analiza_sytuacji_spol-gosp_PW.pdf [dostęp: 26.02.2017].

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS BDL.

Rysunek 4. Udział liczby zgłoszonych wynalazków w województwach w sumie zgłoszeń wynalazków w Polsce ogółem w roku 2015 (%).

Makroregion jest stosunkowo mało dostępny transportowo, wskaźnik tej dostępności (WMDT) w 2014 roku wynosił 18,49%, podczas gdy średnia ogólnopolska to 34,62%. Należy jednak zaznaczyć, że wskaźnik ten systematycznie rośnie, a stan infrastruktury się poprawia. Polska Wschodnia wyprzedza znacznie Polskę Zachodnią pod względem liczby kilometrów dróg zmodernizowanych lub wybudowanych. Ogromny wpływ na dostępność regionu mają autostrady A2 i A4 oraz drogi ekspresowe S7 i S8, które znacznie skróciły czas dojazdu do innych ośrodków przemysłowych. Od 2011 roku nastąpił znaczący wzrost kilometrów ścieżek rowerowych – na 100 km² przypada średnio około 2 km ścieżki rowerowej. Na przestrzeni ostatnich lat zmodernizowano lub dobudowano 321 km linii kolejowych, a także zakupiono 81 jednostek taboru kolejowego¹⁹.

Przedstawione wyżej dane wyraźnie wskazują, że Polska Wschodnia jest obszarem słabiej rozwiniętym niż reszta regionów Polski, a także większość regionów Unii Europejskiej. Sytuacja gospodarcza regionu, infrastruktura, a także rynek pracy skłaniają ludność do migracji. W związku z tym, że tereny te zamieszkuje prawie jedna czwarta osób z wyższym wykształceniem, migracja dotyczy osób wysoko wykwalifikowanych (Tabela 1). Chociaż szacunki migracji są z natury nieweryfikowalne, z tabeli tej wynika, iż najliczniejszą grupę emigrantów stanowią osoby z wykształceniem wyższym (43,6%). Drenaż mózgow wiąże się z wyludnianiem

¹⁹ Tamże.

terenów dlatego, że najliczniejszą grupę emigrantów stanowią ludzie młodzi w wieku produkcyjnym.

Tabela 1. Struktura wykształcenia emigrantów i imigrantów przekraczających granicę makroregionu Polski Wschodniej w 2005 r. (%)

Wykształcenie	Odpływ	Napływ
Wyższe	43,6	18,6
Policealne	27,3	15,8
Średnie	24,7	14,7
Zasadnicze zawodowe	16,9	14,0
Gimnazjalne	16,9	11,8
Podstawowe	17,3	14,7
Niepełne podstawowe	21,0	12,1
Nie ustalone	30,4	21,3

Źródło: *Aktualne problemy demograficzne regionu Polski Wschodniej*, „Raporty i Analizy Euroreg” 2010, nr 5, 2010, http://www.euroreg.uw.edu.pl/dane/web_euroreg_publications_files/339/demografia_polska_wschodnia_2010_pl.pdf [dostęp: 20.04.2017], s. 33.

Negatywnym skutkiem drenażu mózgow jest również brak innowacyjności i przedsiębiorczości na terenach opuszczanych przez wykwalifikowanych pracowników²⁰. Wyjazdy na pobyt stały wiążą się także z utratą przez państwo podatków z dochodów osiąganych przez migranta. Istnieją również pozytywne aspekty emigracji, takie jak zmniejszenie bezrobocia, napływ nowych umiejętności i innowacyjności, większa przedsiębiorczość migrantów powracających, co przyczynia się do zmniejszenia kosztów zabezpieczenia społecznego²¹. Pomimo wielu wątpliwości i niejednoznaczności, bilans korzyści przepływów migracyjnych ludności uważany jest za ujemny w regionach emigracyjnych²². Rozwój Polski Wschodniej niewątpliwie zaczyna nabierać coraz szybszego tempa, a kadra wykwalifikowanych pracowników jest przy tym procesie niezbędna. Emigranci mający wysokie wykształcenie są ogrom-

²⁰ S. LACHOWSKI, *Droga innowacji*, Wyd. Studio EMKA, Warszawa 2015, s. 283.

²¹ A. MAKULEC, *Konsekwencje migracji wysoko wykwalifikowanego kapitału ludzkiego dla krajów wysyłających i migrantów na przykładzie personelu medycznego*, Ośrodek Badań nad Migracjami, CMR Working Papers 2013, 61/119, s. 37-38, www.academia.edu [dostęp: 26.02.2017].

²² W. JANICKI, *Migracje kompensacyjne jako czynnik wzrostu regionów peryferyjnych. Rola ukrytego kapitału ludzkiego*, Wyd. UMCS, Lublin 2015.

ną stratą dla tego regionu, a nieumiejętność zatrzymania lub chociaż nakłonienia do powrotu jest poważnym problemem²³. Edukacja jest jednym z czynników rozwoju, dlatego władze lokalne powinny stwarzać warunki przyciągające studentów. Wysoki poziom wykształcenia daje również potencjalne możliwości samodzielnego wykonywania zawodu z wykorzystaniem nowoczesnych technologii komunikacyjno-informacyjnych. Efekt synergii może zostać wzmocniony dzięki inicjatywom realizowanym przez samorządy w zakresie m.in. polityki prorodzinnej²⁴.

Zgodnie z przedstawioną charakterystyką regionu wydaje się, że drenaż mózgow Polski Wschodniej jest nieunikniony, gdyż warunki panujące w regionie nie sprzyjają zatrzymaniu, a tym bardziej przyciągnięciu wykwalifikowanych pracowników. Tym samym tworzy się zamknięty krąg. Brak środków finansowych i drenaż mózgow hamują innowacyjność i ograniczają tempo wzrostu gospodarczego.

3. PROGRAMY WSPIERANIA ROZWOJU POLSKI WSCHODNIEJ

Rozwiązaniem problemu drenażu mózgow w Polsce Wschodniej byłoby z pewnością wyrównanie szans rozwoju kariery i poziomu płac w skali UE. W tej dziedzinie nie ma jednak prostych rozwiązań. Przepaść gospodarcza i cywilizacyjna między Zachodem i Wschodem powstawała w Europie przez dziesięciolecia. Opracowywane są programy, które mają zwiększyć poziom atrakcyjności Polski Wschodniej. Jest to m.in. program „Homing Plus”, czyli subsydia dla młodych uczonych – Polaków i obcokrajowców pracujących za granicą – zachęcające do podjęcia pracy badawczej w Polsce²⁵. Program Polska Wschodnia 2014-2020 (PO PW) to instrument wsparcia rozwoju społeczno-gospodarczego pięciu województw. Jego środki – 2 mld euro z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego – będą przeznaczone na rozwój innowacyjnej przedsiębiorczości oraz na ważne, z punktu widzenia spójności i dostępności terytorialnej makroregionu, inwestycje w komunikację miejską, drogi i kolej²⁶. Oś programu – priorytetowa i przedsiębiorcza Polska Wschodnia, której beneficjentami są również jednostki naukowe oraz badawczo-rozwojowe – ma na celu zwiększenie wydajności poprzez przedsiębiorczość i innowacje, a w efekcie przeciwdziałanie zjawisku „drenażu mózgow” i mi-

²³ *Młodzież przedmaturalna jako nieodkryty potencjał polskiej myśli strategicznej*, red. A. Kukliński, Oficyna Wydawnicza REWASZ, Pruszków 2010, s. 15.

²⁴ M. ŁUSZCZYK, *Rozwój zasobów kapitału ludzkiego szansą dla polskich regionów*, „Barometr Regionalny” (Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu) 12(2014), nr 2, s. 51-52.

²⁵ www.fnp.org.pl [dostęp: 26.02.2017].

²⁶ *Program Operacyjny Polska Wschodnia 2014-2020*, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, www.polskawschodnia.gov.pl [dostęp: 26.02.2017].

gracji zarobkowej. Program wspiera rozwój uczelni i wyposaża w sprzęt badawczy i komputerowy, a w efekcie stwarza wysoko wykwalifikowaną kadrę pracowników. Za sprawą utworzonych parków naukowo-technologicznych przyczynia się do podnoszenia poziomu innowacyjności i wydajności gospodarki Polski Wschodniej²⁷. Lokalna polityka odnosząca się do systemu kształcenia może być ukierunkowana do lokalnych potrzeb specjalizacji branżowych. Ważne jest jednak, aby uczący się nie ograniczali się do lokalnych warunków i lokalnych możliwości zatrudnienia. Pracodawcy powinni odgrywać istotną rolę w procesie kształcenia – poprzez zapewnienie zainteresowania, zasobów i wiedzy praktycznej podczas trwania edukacji. Bardzo ważna jest współpraca pomiędzy szkołami, uczelniami wyższymi oraz pracodawcami w celu zapewnienia lepszego dopasowania kształcenia i szkolenia zawodowego do potrzeb gospodarczych i społecznych oraz wymagań rynku pracy²⁸. Realizacja programu Strategia Europa 2020 również może przyczynić się do rozwoju makroregionu poprzez rozwój gospodarki opartej na wiedzy w całej Polsce. Główne cele, które UE ma osiągnąć do 2020 roku, obejmują zatrudnienie, badania naukowe i rozwój, klimat i energię, edukację, integrację społeczną i walkę z ubóstwem²⁹. Istotne znaczenie dla poprawy warunków panujących w Polsce Wschodniej ma polityka krajowa, zwłaszcza polityka prorodzinna, migracyjna, ale też gospodarcza, zdrowotna i społeczna. Jednak bezpośredni wpływ na sytuację regionu ma polityka regionalna, w ramach której najważniejsza jest koncentracja działań podejmowanych w ośrodkach wojewódzkich i ich regionach miejskich. Pozycja konkurencyjna ośrodków wojewódzkich pozwala na zachowanie atrakcyjności makroregionu poprzez m.in. oferowanie pracy wysokiej jakości i wysokiej jakości życia. Wiąże się to przede wszystkim z podnoszeniem poziomu zaawansowania technologicznego przedsiębiorstw, rozwojem przedsiębiorczości, poprawą warunków mieszkaniowych, wzmocnieniem usług publicznych wyższego rzędu, a także poprawą infrastruktury transportowej. Wymienione działania powinny rekompensować gorszą dostępność usług publicznych w pozostałej części regionu. Ważnym aspektem, który mógłby przyczynić się do rozwoju regionu, jest rozwój pozarolniczych rodzajów działalności o wysokiej wartości dodanej, jednak ich tworzenie na obszarach pozamiejskich bez wysoko wyspecjalizowanych pracowników nie jest możliwe. Specjaliści muszą mieć zapewnioną odpowiednią jakość życia, która

²⁷ *Program Operacyjny Polska Wschodnia 2014-2020*, s. 8-10, https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/942/POPW_akcept_KE.pdf [dostęp: 20.04.2017].

²⁸ *Przedwczesne kończenie nauki, monitoring i przeciwdziałanie. Metody zapobiegania i reintegracji*, www.kuratorium.waw.pl/download/1/.../RaportIIMetodyzapobieganiareintegracji.pdf [dostęp: 20.04.2017].

²⁹ ec.europa.eu [dostęp: 26.02.2017].

w oparciu o niski poziom usług publicznych na obszarach peryferyjnych nie jest możliwa. W związku z tym władze lokalne powinny podnosić poziom istniejących już usług, a nie poszerzać ich zakres, jednocześnie dążąc do poprawy dostępności transportowej obszarów peryferyjnych względem miast wojewódzkich. Transportową dostępność regionu w znacznym stopniu zwiększy budowa międzynarodowych dróg – *via Baltica* oraz *via Carpatia*. Sposobem na zaprzestanie procesu wyludniania się Polski Wschodniej jest zapewnienie łatwego dostępu do elastycznej opieki żłobkowej i przedszkolnej, wysokiej jakości szkolnictwa i atrakcyjnych zajęć pozalekcyjnych. Uzupełnieniem jest podjęcie działań mających na celu zmniejszenie emigracji oraz zachęcenie do reemigracji. Może być to prowadzone poprzez stwarzanie warunków do podjęcia własnej działalności przez osoby wracające z emigracji oraz poprzez zachęcanie osób studiujących do podjęcia pracy w regionie, związane z przyznawaniem stypendium³⁰. Województwa Polski Wschodniej mają gotowe tereny inwestycyjne, zaczynają powstawać tam ośrodki innowacji, władze samorządowe muszą efektywnie rozdysponować środki pieniężne z funduszy europejskich poprzez np. zwiększenie wydatków na badania i rozwój. Ważnym elementem podniesienia atrakcyjności regionu byłoby przyciągnięcie inwestorów zagranicznych i powiązanie przedsiębiorstw z instytucjami naukowo-badawczymi funkcjonującymi na tych terenach.

Pomimo ciągłego dofinansowywania, Polska Wschodnia nadal jest jednym z najsłabiej rozwiniętych pod względem gospodarczym makroregionów w Unii Europejskiej. Wyjazd wykwalifikowanych pracowników z tych regionów prawdopodobnie nadal będzie zauważalny. Nadzieje jednak budzi fakt opracowywania programów rozwoju dla tego makroregionu i tworzenie takich warunków, które zachęcą młodych ludzi do powrotu do miejsc, z którymi czują się związani.

BIBLIOGRAFIA

- Aktualne problemy demograficzne regionu Polski Wschodniej, „Raporty i Analizy Euroreg” 2010, nr 5, http://www.euroreg.uw.edu.pl/dane/web_euroreg_publications_files/339/demografia_polska_wschodnia_2010_pl.pdf [dostęp: 20.04.2017].
- Analiza sytuacji społeczno-gospodarczej makroregionu Polski Wschodniej, https://www.mr.gov.pl/media/19811/Zalacznik_1_Analiza_sytuacji_spol-gosp_PW.pdf ec.europa.eu [dostęp: 26.02.2017].

³⁰ *Aktualne problemy demograficzne regionu Polski Wschodniej*, „Raporty i Analizy Euroreg” 2010, nr 5, s. 62-63, http://www.euroreg.uw.edu.pl/dane/web_euroreg_publications_files/339/demografia_polska_wschodnia_2010_pl.pdf [dostęp: 20.04.2017].

- GIZA-POLESZCZUK A., MARODY M., Kapitał ludzki i systemowy, w: Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej, red. A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, A. Rychard, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2000.
- GÓRNY A., KACZMARCZYK P., Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych, ISS UW, Warszawa 2003, „Prace Migracyjne”, nr 49.
- GRABOWSKA-LUSIŃSKA I., OKÓLSKI M., Emigracja ostatnia?, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- JANICKI W., Migracje kompensacyjne jako czynnik wzrostu regionów peryferyjnych. Rola ukrytego kapitału ludzkiego, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015.
- KACZMARCZYK P., TYROWICZ J., Migracje osób z wysokimi kwalifikacjami, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa 2008. „Biuletyn FISE”, nr 3.
- KOZAK M., Kluczowe problemy rozwojowe Polski Wschodniej: próba identyfikacji, w: Strategiczna problematyka rozwoju Regionu Lubelskiego, red. M. Stefański, Innovatio Press Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji, Lublin 2011. Monografie Wydziału Ekonomii Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie.
- KUDEŁKO J., Uwarunkowania i kierunki rozwoju województw Polski Wschodniej jako regionów słabo rozwiniętych, KPZK PAN, Warszawa 2013. Studia/Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, t. 151.
- LACHOWSKI S., Droga innowacji, Wyd. Studio EMKA, Warszawa 2015.
- ŁUSZCZYK M., Rozwój zasobów kapitału ludzkiego szansą dla polskich regionów, „Barometr Regionalny” (Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu), 12(2014), nr 2.
- MAKULEC A., Konsekwencje migracji wysoko wykwalifikowanego kapitału ludzkiego dla krajów wysyłających i migrantów na przykładzie personelu medycznego, Ośrodek Badań nad Migracjami, CMR Working Papers 2013, 61/119, www.academia.edu [dostęp: 26.02.2017].
- Młodzież przedmaturalna jako nieodkryty potencjał polskiej myśli strategicznej, red. A. Kukliński, Oficyna Wydawnicza REWASZ, Pruszków 2010.
- NAZARCZUK J.M., Potencjał rozwojowy a aktywność inwestycyjna województw i podregionów Polski, Wydawnictwo UWM w Olsztynie, Olsztyn 2013.
- OECD, The Well-being of Nations: The Role of Human and Social Capital, OECD, Paryż, 2001, <http://www.oecd.org/edu/innovation-education/1870573.pdf> [dostęp: 25.02.2017].
- OECD, Trends in International Migration, Continuous Reporting System on Migration, OECD Publishing, Paryż 2002.
- ONZ, Recommendations on Statistics of International Migration Revision 1, United Nations, New York, Department of Economic and Social Affairs Statistics Division, New York. “Statistical Papers. Series M”, No. 58, Rev. 1998, <http://www.armstat.am/file/doc/99475948.pdf> [dostęp: 25.02.2017].
- Program Operacyjny Polska Wschodnia 2014-2020, https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/942/POPW_akcept_KE.pdf [dostęp: 20.04.2017].
- Program Operacyjny Polska Wschodnia 2014-2020, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, www.polskawschodnia.gov.pl [dostęp: 26.02.2017].
- Przedwczesne kończenie nauki, monitoring i przeciwdziałanie. Metody zapobiegania i reintegracji, [www.kuratorium.waw.pl/download/1/.../RaportII](http://www.kuratorium.waw.pl/download/1/.../RaportII%20metody%20zapobiegania%20reintegracji.pdf) [dostęp: 20.04.2017].
- Rozwój Polski Wschodniej. Ograniczenia i wyzwania, red. B. Józwiak, M. Sagan, Difin, Warszawa 2012.
- SALT J., OECD Publishing, International Movements of the Highly Skilled, Paryż 1997. OECD Social, Employment and Migration Working. Papers, No. 3.
- TARASIEWICZ P., Migracje a drenaż mózgów, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013. „Człowiek w Kulturze”. Uniwersalny słownik języka polskiego, t. 1, red. S. Dubisz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

PROBLEM DRENAŻU MÓZGÓW W POLSCE WSCHODNIEJ

Streszczenie

Podjęte rozważania skupiają się na problemie drenażu mózgow w Polsce Wschodniej. W związku z tym, że jest to region słabo rozwinięty, emigracja osób z wysokim wykształceniem jest zjawiskiem o dużej skali. Sytuacja gospodarcza analizowanego regionu nie jest zbyt korzystna, szczególnie dlatego, że obszar ten stale się wyludnia, a administracja rządowa nie angażowała się zbyt w sprawy tego regionu w okresie dwudziestolecia transformacyjnego. Istnieje wiele barier rozwoju regionalnego Polski Wschodniej. Region tkwi w zamkniętym kręgu. Brak środków finansowych i drenaż mózgow spowalniają tempo rozwoju. W ostatnich latach niektóre wskaźniki, szczególnie inwestycji, poprawiają się, co budzi nadzieję na przyszłość. Makroregion Polski Wschodniej stoi przed ogromnym wyzwaniem. Opracowane programy pomocowe mogą przyczynić się do zatrzymania specjalistów w regionie lub do przyciągnięcia takich osób z zagranicy. Niewątpliwie byłoby to dobrym sygnałem o poprawie sytuacji makroregionu Polski Wschodniej.

Słowa kluczowe: drenaż mózgow; migracje; kapitał ludzki; rozwój regionalny.

THE PROBLEM OF BRAIN DRAIN IN EASTERN POLAND

Summary

The undertaken considerations are focused on the problem of brain drain in Eastern Poland. Therefore, it is a region underdeveloped migration of people with high education is a phenomenon of large-scale. Economic situation of the analyzed region is not very beneficial especially because the area has become depopulated and the administration of government does not engage too much on the region during the 20th anniversary of the transformation. There are a number of barriers regional development Polish Eastern. Region lies in a closed circle. Lack of financial resources and the brain drain slow down the pace of development. In recent years, some indicators are improving, especially investments, which raises hope for the future. Polish macro-East is facing a huge challenge. Developed support programs can contribute to the retention of professionals in the region or to attract such persons from abroad. No doubt it would be a good sign of improvement in macro-Polish Eastern.

Key words: brain drain; migrations; human capital; regional development.